

Muzeum Archeologiczne w Biskupinie
sz.rosolowski@biskupin.pl

Szymon Rosołowski

TORUŃSCY ARCHEOLODZY I PRZYRODNICY AKADEMICY
W BADANIACH BISKUPINA (W LATACH 1946–2016)*

Zarys treści. W artykule zawarto informacje dotyczące udziału pracowników naukowych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w badaniach kompleksu osadniczego w Biskupinie w okresie od 1946 do 2016 roku, tj. od powojennego wznowienia prac wykopaliskowych do dnia konferencji „80, 70, 40 – Trzy Jubileusze Archeologii Akademickiej w Toruniu”. W przypadku kilku osób przypomniano ich międzywojenne zaangażowanie w badania biskupińskie. Zamieszczono też informacje o badaczach młodszego pokolenia.

Słowa kluczowe: Biskupin, badacze Biskupina, pracownicy naukowci, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Biskupin to niewielka miejscowość położona na Pałukach w powiecie żnińskim, a dokonane tam odkrycia archeologiczne są powszechnie znane. Na półwyspie Jeziora Biskupińskiego w jego podmokłym środowisku zaskakująco dobrze zachowały się drewniane relikty osiedla obronnej ludności kultury łużyckiej z przełomu epok brązu i żelaza. Osobą, która jako pierwsza naukowo zinterpretowała te pozostałości, pozostaje wybitny polski archeolog profesor Józef Kostrzewski, zawodowo związany z ośrodkiem poznańskim. Warto przypomnieć, że w okresie międzywojennym odegrał on ważną rolę w środowisku toruńskim. W latach 1932–1936 był bowiem przewodniczącym Komisji Archeologicznej Instytutu Bałtyckiego (Grochowina 2022). Jako że począwszy od 1934 roku, był to już czas rewelacyjnych i szeroko nagłośnionych wyników

* Dziękuję Danucie Piotrowskiej oraz Jackowi Gackowskiemu za pomoc i wskazówki w trakcie przygotowywania tego artykułu.

badań biskupińskiego półwyspu, pierwsze rezultaty dokonanych odkryć J. Kostrzewski referował również w Toruniu (Gackowski 2022).

Co prawda Biskupin jest najbardziej znany z pozostałości wspomnianej osady obronnej ludności kultury łużyckiej (wykopaliskowo eksplorowanej w latach 1934–1976), jednak dzięki jej odkryciu i podjętym badaniom archeolodzy mieli również sposobność eksploracji dziesiątków innych, położonych w pobliżu, stanowisk o różnej przynależności kulturowej i chronologii. Jak swego czasu podkreślił Jan Jaskanis, nie jest przesadą stwierdzenie, że dorobek i doświadczenia biskupińskie z okresu międzywojennego oraz czasów powojennych wywarły znaczny wpływ na metodologiczny kształt polskiej archeologii oraz sposoby konserwatorskiej opieki nad zabytkami archeologicznymi, a także na społeczną ich dostępność (Jaskanis 1991, s. 7).

W ciągu kilkudziesięciu lat od chwili odkrycia osady na półwyspie Jeziora Biskupińskiego przez Biskupin przewinęło się wielu naukowców, głównie archeologów, ale także przedstawicieli nauk przyrodniczych (botaników, zoologów, geografów) i ścisłych (fizyków, inżynierów budownictwa), a odsłaniana spod mas wilgotnej ziemi osada obronna była świadkiem wielu zdarzeń z udziałem władz państwowych i samorządowych, obiektem zainteresowania licznych gości zagranicznych, tłumów zwiedzających wykopaliska i rekonstrukcję pradziejowej zabudowy (Grossman 2005; Grossman, Piotrowski 2005; Balcer 2005; Piotrowska 2008). Wśród liczного grona osób mających swój większy lub mniejszy udział w badaniach biskupińskich można odnaleźć także kilkuosobowe grono badaczy związanych z toruńskim środowiskiem archeologicznym. W różnych latach uczestniczyli oni w pracach wykopaliskowych, byli instruktorami młodych adeptów archeologii, dokonywali analiz przyrodniczych oraz przeprowadzali doświadczenia w ramach archeologii eksperymentalnej. Niżej omówiono zaangażowanie tych osób w badania biskupińskie. Wprawdzie przyjęte w artykule ramy czasowe obejmują okres powojenny, ale nie sposób pominąć osoby Jacka Delekty, ucznia prof. J. Kostrzewskiego, zatrudnionego w Toruniu w latach 30. minionego wieku, wówczas także angażującego się w badania biskupińskie i problematykę osadnictwa typu biskupińskiego. Podobnie rzecz się ma z Romanem Jakimowiczem, który już w okresie międzywojennym, jako ówczesny dyrektor Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie i konserwator zabytków archeologicznych na okręg północno-warszawski, a od 1932 roku członek Komisji Archeologicznej Instytutu Bałtyckiego w Toruniu, wizytował wykopaliska biskupińskie i pierwsze wznoszone wówczas rekonstrukcje zabudowy pradziejowego grodu. Poniżej przybliżono zatem związki z Biskupinem kilku archeologów w różnym czasie i zakresie

angażujących się w badania tego fascynującego miejsca. Zwrócono również uwagę na dorobek kilku przyrodników aktywnie włączających się w badania archeologiczne. Zasygnalizowano udział toruńskich archeologów akademickich w prospekacjach podwodnych oraz ich zaangażowanie podczas spotkań konferencyjnych organizowanych w Muzeum Archeologicznym w Biskupinie (dalej: MAB). Na koniec wspomniano o włączaniu się studentów, doktorantów i niektórych pracowników Instytutu Archeologii UMK w różne biskupińskie działania w zakresie popularyzacji archeologii.

TORUŃSCY ARCHEOLODZY I PRAHISTORYCY W BISKUPINIE

Jacek Karol Deleka (1906–1940) trafił do Torunia w maju 1933 roku. Początkowo został zatrudniony w Pracowni Archeologicznej działającej przy Komisji Archeologicznej Instytutu Bałtyckiego, później zaś także jako kustosz w Dziale Prehistorycznym Muzeum Miejskiego w Toruniu. Od 1937 roku (po przeniesieniu Instytutu do Gdyni) do pierwszych dni września 1939 roku pracował wyłącznie w tej drugiej instytucji (Małecka-Kukawka, Wawrzykowska 2010, s. 289; Gackowski 2022). Jacek K. Deleka, mimo ogromnego zaangażowania w badania archeologiczne (głównie ratownicze) na terenie międzywojennego województwa pomorskiego, uczestniczył w terenowych prospekacjach osiedla biskupińskiego i jego okolic. W 1935 roku, będąc aktywnym członkiem ekspedycji biskupińskiej, przeprowadził także penetrację powierzchniową w okolicy pobliskiego Rogowa, lokalizując tam szereg stanowisk archeologicznych, m.in. w Izdebnie odkrył pozostałości kolejnego osiedla obronnego kultury łużyckiej (Izdebnie, stanowisko 5), które w późniejszych czasach nazwano bliźniakiem Biskupina (Kostrzewski 1936, s. 2, 3; Falicki 1949, s. 192; Romanowska-Grabowska 1991, s. 217). Fakt ujawnienia śladów regularnej zabudowy pozwolił bowiem na włączenie tego osiedla do grupy osiedli tzw. typu biskupińskiego (tworzoną przez kilka lub kilkanaście podobnych obiektów, z regularną zabudową, przekonująco jednak poświadczoną w Biskupinie, Izdebnie i Smuszewie) (Woźny 2017, s. 103–104). W kolejnych latach – 1936 i 1937 – J. Deleka nie był już członkiem biskupińskiej ekipy wykopaliskowej, jednakże jest wymieniany jako jeden z wielu prehistoryków zwiedzających wykopaliska biskupińskie (Rajewski 1938, s. 7, 11). W latach 1936–1938 prowadził badania wykopaliskowe w Kamieńcu (dzisiaj Czarnowo), pow. toruński, gdzie wśród pozostałości osiedla obronnego kultury łużyckiej odkrył militaria pochodzenia scytyjskiego. Fakt ten

został mocno nagłoŝniony, a miejsce jego wykopalisk było licznie odwiedzane, m.in. przez członków ekspedycji biskupińskiej: J. Kostrzewskiego i Z. Rajewskiego. Wyniki jego prac w Kamieńcu na trwałe weszły do literatury i nierzadko w licznych doniesieniach prasowych i radiowych badany obiekt określano jako „drugi Biskupin” czy też „Nowy Biskupin pod Bydgoszczą” (Gackowski 2022). Zważywszy na młody wiek J. Delekty (w chwili wybuchu wojny miał zaledwie 33 lata) i jego oddanie archeologii, nie ma wątpliwości, że byłby aktywnym badaczem w kolejnych latach, niestety zginął w Auschwitz w listopadzie 1940 roku (Wawrzykowska 2002, s. 45).

Już wyżej wspomniano, że w okresie międzywojennym R. Jakimowicz (1889–1951), obok swoich rozlicznych obowiązków w instytucjach warszawskich (muzealnych i konserwatorskich), był także członkiem Komisji Archeologicznej Instytutu Bałtyckiego w Toruniu (Gackowski 2022). W 1936 roku, pełniąc obowiązki dyrektora Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie oraz będąc członkiem-sekretarzem Prezydium Państwowego Grona Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych, wizytował prowadzone z rozmachem wykopaliska w Biskupinie (Rajewski 1938, s. 7). Miał też wówczas okazję zobaczyć i ocenić pierwsze wznoszone na półwyspie biskupińskim rekonstrukcje pradziejowej zabudowy osiedla (Piotrowski 2005, s. 182–184). Ponownie odwiedził wykopaliska biskupińskie po wojnie. Pojawił się tam w 1947 roku już jako profesor Uniwersytetu w Toruniu (Rajewski 1950, s. 6). Zaraz bowiem po zakończeniu działań wojennych, na prośbę władz nowo powstałego toruńskiego Uniwersytetu, w 1946 roku stworzył Zakład Prahistoryczny i objął funkcję jego kierownika, którą sprawował do 1951 roku (tj. do swojej przedwczesnej śmierci). Jednostka ta została powołana do życia w ramach uniwersyteckiej struktury Wydziału Humanistycznego (Małecka-Kukawka 2022). Roman Jakimowicz nie angażował się bezpośrednio w prace badawcze w Biskupinie, warto jednak odnotować, że w 1939 roku w publikacji poświęconej jubileuszowi 25-lecia pracy naukowej prof. J. Kostrzewskiego zawarł uwagi na temat niekwestionowanego dorobku ekspedycji biskupińskiej dla polskiej archeologii. Podkreślił ważność dokonanych odkryć oraz szybkie i wyczerpujące ich publikowanie (Jakimowicz 1939, s. 3–4). Te cenne uwagi także dzisiaj pozostają aktualne, na przykład bowiem sprawozdania biskupińskie z okresu międzywojennego, mające wyjątkowo wówczas nowatorski, interdyscyplinarny charakter, to ciągle niezastąpiony katalog różnorodnych źródeł archeologicznych oraz paleoprzyrodniczych. Mimo upływu kilkadziesiąt lat od ich publikacji do opracowań tych sięgają prahistorycy zajmujący się osadnictwem młodszej epoki brązu i początku epoki żelaza. Z kolei już

w czasach toruńskich, w innym swoim artykule, R. Jakimowicz podzielił się z czytelnikami swoimi refleksjami na temat znaczenia rezerwatów archeologicznych dla nauczania prehistorii. Według niego zwiedzanie takich obiektów jak Biskupin, będący w tamtych czasach jedynym stanowiskiem archeologicznym, w obrębie którego powstały repliki zabudowy, ma niebagatelne znaczenie edukacyjne. Autor był przekonany, że dopiero dzięki pobytowi w rezerwacie archeologicznym zwiedzający są w stanie wyobrazić sobie, jak wyglądały warunki bytowania pradziejowych społeczności oraz jak znacząco różniły się one od obecnych, a także to, że szereg wytworów rąk ludzkich oraz codziennych prac i czynności ma swoją genezę w odległej przeszłości. Roman Jakimowicz podkreślał, że dzisiejszy odbiorca jest w stanie lepiej zrozumieć przeszłość, gdy może obejrzeć z bliska jej materialne ślady, dotknąć ich, i że zwiedzanie wykopalisk i rekonstrukcji ma istotne znaczenie w uświadamianiu społeczeństwu wartości poznawczej zabytków przedhistorycznych, które nierzadko są odkrywane przy uprawie roli lub w czasie różnorodnych robót ziemnych (Jakimowicz 1948, s. 78–79).

W ciągu dość krótkiego, niespełna kilkuletniego (1946–1951) okresu zatrudnienia na Uniwersytecie w Toruniu, pomimo licznych obowiązków naukowo-dydaktycznych i organizacyjnych, problematyka Biskupina była R. Jakimowiczowi ciągle bliska. Śladem tego jest notatka utrwalona na łamach czasopisma „Z Otchłani Wieków” o wygłoszonym przez niego w Toruniu w styczniu 1947 roku, w ramach wznowionych po wojnie Powszechnych Wykładów Uniwersyteckich, referacie o biskupińskich wykopaliskach. W wystąpieniu prelegent mówił przede wszystkim o historii odkrycia oraz przedstawił wyniki dotychczasowych badań, tak ważnych dla polskiej prehistorii. Nieznana z imienia i nazwiska osoba relacjonująca to wydarzenie stwierdziła, że wykład zgromadził licznych, jak na toruńskie warunki, słuchaczy (*Kronika* 1947, s. 27).

Kazimierz Żurowski (1909–1987), pomimo wielu obowiązków i pełnionych funkcji (do 1947 roku był dyrektorem Muzeum w Zabrze i konserwatorem zabytków archeologicznych na całą dzielnicę śląską), na przełomie lat 40. i 50. często znajdował również czas na to, aby brać udział w badaniach prowadzonych przez ekspedycję biskupińską. Jeszcze zanim trafił do Torunia, w 1947 roku przez miesiąc wchodził w skład ekspedycji wykopaliskowej badającej pozostałości obronnego osiedla ludności kultury łużyckiej. W trakcie tego sezonu przebadano część południowo-zachodnią i północną grodziska. Wówczas, w obrębie tych części stanowiska, ponownie odsłonięto wnętrze osiedla, wprawdzie odkryte już w latach 30. minionego wieku, jednak ze względu na zaginięcie dokumentacji terenowej w trakcie wojny powtórnie

postanowiono ją wykonać (Rajewski 1950, s. 5, 7). Dwa lata później, w 1949 roku, K. Żurowski przez tydzień uczestniczył w pracach wykopaliskowych na stanowisku 6 w Biskupinie, gdzie odkryto pozostałości osady wczesnośredniowiecznej. Pracami kierował wówczas Włodzimierz Szafrąński w zastępstwie Zdzisława Rajewskiego (Szafrąński 1950, s. 123). Dokonane odkrycia pozwoliły przyjąć, że osiedle miało formę okolicy i pełniło funkcję służebną dla grodu wzniesionego w tym samym miejscu, w którym wcześniej istniała osada obronna ludności kultury łużyckiej (ryc. 1). Obecnie, w miejscu badań stanowiska 6 w Biskupinie, wzniesiono rekonstrukcję zabudowy mieszkalno-gospodarczej wczesnośredniowiecznej osady. W sezonie turystycznym, dzięki odtwórcom historycznym, tętni ona życiem i cieszy się wielkim zainteresowaniem zwiedzających.

Ryc. 1. Biskupin (stan. 6), powiat żniński. Kazimierz Żurowski (pierwszy z lewej) podczas badań w 1951 roku kierowanych przez Włodzimierza i Zoję Szafrąńskich (archiwum MAB: Z. Szafrąńska, *Biskupin, pow. Żnin, stan. 6, rok 1951. Dziennik badań, Archeologiczny Obóz Szkoleniowy w Biskupinie*, sygn. arch. 6/123)

Fig. 1. Biskupin (site 6), Żnin district. Kazimierz Żurowski (first from the left) during research conducted in 1951 by Włodzimierz Szafrąński and Zoja Szafrąńska (archives of the Archaeological Museum in Biskupin: Z. Szafrąńska, *Biskupin, pow. Żnin, stan. 6, rok 1951. Dziennik badań, Archeologiczny Obóz Szkoleniowy w Biskupinie*, archive No. 6/123)

Kazimierz Żurowski w 1949 roku brał również udział w badaniach na stanowisku 31 w Biskupinie, co w swoim czasie zrelacjonował Z. Rajewski:

[...] dokonano przekopania powierzchni pola na wschód od cegielni, w pobliżu drogi prowadzącej z Gogółkowa do Wenecji i odchodzącej od niej zwykłej drogi dojazdowej w kierunku jeziora biskupińskiego. [...] Zadaniem tych badań, które prowadził mgr Kazimierz Żurowski, miało być stwierdzenie peryferii cmentarzyska mieszkańców osiedli obwarowanych i otwartych z wczesnej epoki żelaznej albo obecności w tym miejscu domniemanych pól uprawnych ludności kultury „łużyckiej”. [...] Na przekopanej powierzchni częściowo już w próchnicy oraz w podglebiu znaleziono wtedy tylko kilka skorup „łużyckich”, a w dwu miejscach nikt ślady płytkich palenisk z kamieni polnych średnicy około 1m¹.

W 1951 roku K. Żurowski rozpoczął działalność na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu (Przewoźna-Armon 1987, s. 154). Warto jednak nadmienić, że po odejściu z Zabrzeża, od 1948 do końca 1970 roku, był on także kierownikiem gnieźnieńskiej Pracowni IHKM PAN. W 1951 roku prowadził badania w Biskupinie, tym razem na stanowisku 15a, przejmując kierownictwo nad nimi bezpośrednio po Jerzym Gąssowskim. Jak pisał K. Żurowski: „Dziś zapoznano się z sytuacją wykopaliskową przez odczytanie dziennika badań poprzedniej grupy, która rozpoczęła badania [...]. Ponadto omówiono szczegółowo tok badań, posługując się dla przykładu obserwacją wykonanych już prac na badanym stanowisku 15a”. Kazimierz Żurowski prowadził dziennik obejmujący okres od 3 do 18 września. W czasie tych wykopalisk eksplorowano warstwy wczesnohistoryczne oraz pradziejowe, związane z osadnictwem ludności kultury łużyckiej. W badaniach uczestniczyli praktykanci z Archeologicznego Obozu Szkoleniowego (dalej: AOS)², którzy pod okiem K. Żurowskiego nabywali umiejętności w zakresie technik wykopaliskowych³. W późniejszych sezonach badań terenowych na tym stanowisku natknięto się na relikty osady neolitycznej, składającej się z trapezowatego w planie domostwa oraz związanych z nim pochówków. Obecnie w miejscu tych badań znajduje

¹ Archiwum MAB, sygn. arch. 13/5.

² W latach 50. minionego wieku Biskupin został wyznaczony jako ośrodek szkoleniowy dla adeptów archeologii z całej Polski. W przyjętych wówczas zasadach studiowania wprowadzono obowiązkowe praktyki terenowe dla studentów, które odbywały się na AOS. Podczas kursów skupiano się głównie na nauce technik wykopaliskowych (Grossman 2005, s. 269).

³ Archiwum MAB, sygn. arch. 15a/14.

się, udostępniona zwiedzającym, rekonstrukcja odkrytego wówczas obiektu mieszkalnego.

Rok później, w 1952 roku, K. Żurowski nadal uczestniczył w badaniach biskupińskich, tym razem na stanowisku 4, dokładnie na arze 113, gdzie eksplorowano warstwy związane z podgrodzium wczesnośredniowiecznym. Również w tym sezonie, pod okiem K. Żurowskiego, kursanci, którzy pochodzili z ośrodków akademickich w Poznaniu, Krakowie i Warszawie, odbywali praktyki w ramach AOS-ów. Kazimierz Żurowski w czasie tych działań wchodził w skład personelu naukowego, był także odpowiedzialny za prowadzenie dziennika badań – jego wpisy (od 2 do 18 lipca 1952 roku) cechują się rzetelnością i wielką starannością (Rajewski 1952d, s. 200)⁴.

Wspominając aktywność K. Żurowskiego w Biskupinie, nie sposób pominąć jego zainteresowania wynikami biskupińskiej ekspedycji w zakresie archeologii doświadczalnej. Szczególnie ciekawiło go zmiękczenie kości i poroży jeleni. Tymi eksperymentami kierował Z. Rajewski. Po uprzednim nasmarowaniu kości tłuszczem i lekkim ich podgrzaniu zanurzano je na kilka dni w wodzie zmieszanej z popiołem drzewnym. Innym razem gotowano je przez kilka godzin w takim roztworze wody z popiołem. Próby jednak nie dały zadowalających wyników. Kości i poroże wykorzystane w eksperymentach nie uzyskały oczekiwanej plastyczności ułatwiającej późniejszą obróbkę i ich formowanie. Kazimierz Żurowski, zaintrygowany tym eksperymentalnym działaniem, w 1951 roku sam postanowił przeprowadzić podobne doświadczenia. Do zmiękczenia poroża wykorzystał posiekane liście szczawiu, po czym w przygotowanym przez siebie roztworze przez sześć tygodni moczył materiał kostny. Eksperyment przeprowadzony przez K. Żurowskiego zakończył się pełnym sukcesem, po sześciu tygodniach bowiem poroże dawało się bez problemu obrabiać i formować (Żurowski 1953, s. 396–397). Sposób przeprowadzenia pomyslnego doświadczenia oraz uzyskane wyniki były na tyle interesujące, że w kolejnych latach, kiedy K. Żurowski nie pełnił już funkcji instruktora na AOS-ach, był jednak na nie zapraszany w celu wykonywania kolejnych praktycznych pokazów zmiękczenia kości i poroża. Prezentacjom tym towarzyszyły wykłady na temat historycznych technik obróbki tego rodzaju surowców wygłaszane przez niego dla uczestników studenckich obozów (Rajewski 1955, s. 110; 1956, s. 293; 1957b, s. 163; 1962, s. 298).

Kolejną osobą związaną z ośrodkiem toruńskim i uczestniczącą w badaniach biskupińskich był Włodzimierz Hołubowicz (1908–1962), zatrudniony

⁴ Archiwum MAB, sygn. arch. 225/4.

na Uniwersytecie w latach 1946–1950. W Biskupinie pojawiał się zarówno w okresie badań międzywojennych, jak i w pierwszych latach powojennych (Wałaszewska 2017, s. 42–45). Sam wspominał, że już w 1938 roku uczestniczył w pracach na osadzie obronnej w Biskupinie, gdzie nabierał doświadczenia w dziedzinie badań wykopaliskowych (Hołubowicz 1948, s. 8). Z kolei w 1947 roku W. Hołubowicz wchodził w skład ekspedycji wykopaliskowej w Biskupinie oraz kierował pracami terenowymi na średniowiecznym zamku w pobliskiej Wenecji, położonym nad brzegiem jeziora, naprzeciw półwyspu biskupińskiego. Jak podawał, zamierzone prace wykopaliskowe miały na celu nie tylko zbadanie samego zamku, wybudowanego w końcu XIV wieku, lecz także zadokumentowanie śladów starszego osadnictwa, które tu niewątpliwie istniało. Podczas prac prowadzonych w Wenecji odkrył m.in. ciekawe ziemne urządzenia fortyfikacyjne oraz wydobył wiele interesujących zabytków późnośredniowiecznych. Zdaniem W. Hołubowicza wykopaliska na weneckim zamku miały istotne znaczenie dla studiów porównawczych w zakresie badań warstw kulturowych (Hołubowicz 1947c, s. 168).

Zdzisław Rajewski wspominał, że w 1947 roku na półwyspie uruchomiono pracownię doświadczalną technik garncarskich, którą prowadził W. Hołubowicz, będący wówczas asystentem na toruńskim Uniwersytecie (Rajewski 1950, s. 5). Według Z. Rajewskiego W. Hołubowicz już w 1938 roku rozpoczął w Biskupinie doświadczenia nad lepieniem i wypalaniem garnków na podstawie lużyckiego materiału ceramicznego (Rajewski 1957a, s. 8). Przeprowadzone doświadczenia na ceramice naczyniowej w Biskupinie w latach 1946–1947 były możliwe dzięki wybudowaniu dwóch pieców garncarskich na terenie obozu wykopalisk biskupińskich w ramach zorganizowanej tam pracowni doświadczalnej. Uzyskane efekty eksperymentów w zakresie lepienia i wypału W. Hołubowicz opisał w podsumowującym artykule (Hołubowicz 1947b, s. 153–154). Z kolei w 1946 roku, w tej samej pracowni doświadczalnej, prowadził eksperymenty związane z wykorzystaniem garncarskiego koła jednotarczowego. Wyniki tych prac pozwoliły wyjaśnić przyczyny powstawania różnie zachowanych wgłębień obecnych na dnach naczyń pochodzących z wczesnohistorycznego grodu biskupińskiego (Hołubowicz 1947a, s. 16). Warto w tym miejscu przytoczyć treść oryginalnego opisu jednego z wielu eksperymentów przeprowadzonych przez W. Hołubowicza w Biskupinie, w którym interesujące dla niego było także obserwowanie nabywania umiejętności wytwórczych:

[...] przeprowadziłem doświadczenie mające na celu wyjaśnienie, czy informacje garncarzy o tym, że technik lepienia może każdy łatwo się nauczyć, są słusz-

ne. W tym celu [...] zatrudniono dwie robotnice. Obie nie miały przedtem nic wspólnego z garncarstwem i nigdy nie lepiły naczyń z gliny. Dostarczyłem im odpowiednio przygotowanej masy glinianej i wyjaśniłem ogólnie na przykładach, jak należy wygniatać naczynia mniejsze z jednego kawałka i jak nadbudowywać ścianki metodą wałeczkową. Pojętne uczennice zaczęły w pierwszym dniu nauki wygniatać z kawałka małe naczynia zgodnie z moimi instrukcjami. Natomiast po kilku dniach z łatwością wyrabiać naczynia ponad 30 cm wysokie (Hołubowicz 1950, s. 128).

Włodzimierz Hołubowicz pojawiał się w Biskupinie podczas kolejnych AOS-ów, w czasie których prowadził wykłady połączone z pokazami technik garncarskich (ryc. 2). Zdaniem Z. Rajewskiego były one, jak to określił, szczególnie „instruktywne” (Rajewski 1952a, s. 144; 1952b, s. 172). Zdobyte doświadczenia eksperymentalne w zakresie technik produkcji naczyń ceramicznych pozwoliły W. Hołubowiczowi aktywnie włączyć się w przygotowanie stałej wystawy poświęconej tej problematyce. W zamierzeniu jej twórców była ona przeznaczona do celów badawczych i dydaktycznych (Rajewski 1952c, s. 201).

Kolejną osobą zaangażowaną w wykopaliska biskupińskie, a związaną z toruńskim środowiskiem akademickim, był Jan Grzeškowiak (1934–1999). Urodził się on i wychował na Pałukach w Szczepanowie, małej wsi znajdującej się w powiecie żnińskim (Olczak 2001, s. 200). Fakt, że związał swoją drogę zawodową z archeologią, mógł wynikać z jego zainteresowania odkryciami w Biskupinie, dokąd wielokrotnie, jako kilkunastoletni młodzieniec, dojeżdżał rowerem, aby pracować na wykopaliskach w charakterze kopacza. Dzięki temu poznał Walentego Szwejdera, odkrywcę „grodzicha na wyspie”, a także J. Kostrzewskiego i Z. Rajewskiego. Jest wielce prawdopodobne, że pierwotny, głównie zarobkowy cel tych wyjazdów stał się więc zaczątkiem przyszłej pasji badawczej (Trapszyc 2022). Jan Grzeškowiak podjął studia archeologiczne na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu (Olczak 2001, s. 200). Podczas ich trwania w 1954 roku brał udział jako student w badaniach stanowiska 2a w Biskupinie. Z tamtego okresu zachowały się dwa rysunkowe plany jamy nr 26 oraz kolejny, ukazujący jej przekrój, oba wykonane w kolorze i autorsko podpisane przez J. Grzeškowiaka (ryc. 3). Stanowisko 2a jest interpretowane jako zagroda dla bydła (kraal) z wczesnej epoki brązu⁵. Rok później, w 1955

⁵ Podczas badań instruktorem naukowym J. Grzeškowiaka był m.in. Aleksander Gardawski,

Ryc. 2. Włodzimierz Hołubowicz w trakcie eksperymentu garncarskiego (archiwum MAB)

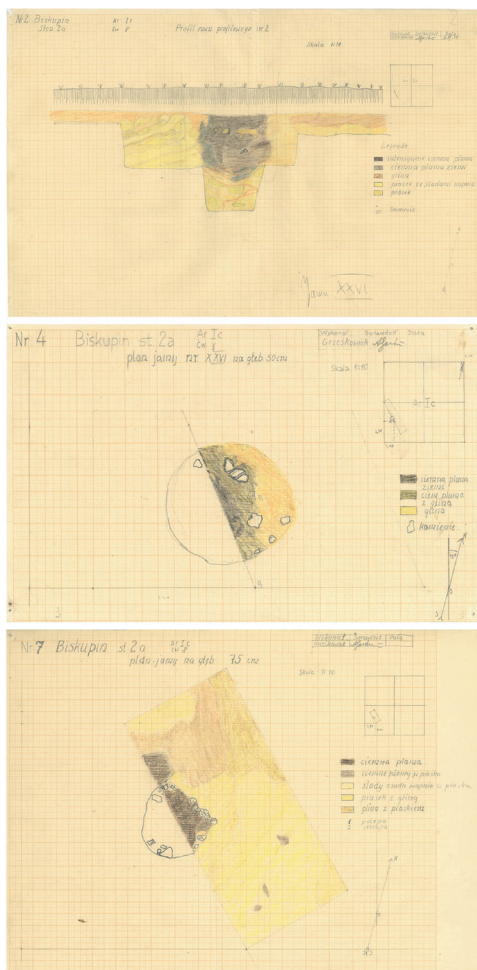
Fig. 2. Włodzimierz Hołubowicz during a pottery experiment (archives of the Archaeological Museum in Biskupin)

roku, J. Grzeškowiak uczestniczył w pracach na stanowisku 15a⁶ w Biskupinie. W trakcie tego sezonu zaangażowano go także do prac wykopaliskowych na stanowisku 10, będącym pozostałością po osadnictwie z okresu rzymskiego, gdzie z ciekawszych, zidentyfikowanych wówczas obiektów uwagę zwróciła studnia. Wyniki przeprowadzonych tam badań zostały utrwalone w podsumowujących, opublikowanych opracowaniach autorstwa J. Grzeškowiaka. Z tekstów przebija ubolewanie młodego wówczas adepta archeologii nad poczynaniami pracowników pobliskiej cegielni, którzy nie zgłosili wydobywanych przez siebie zabytków badaczom z biskupińskiej ekspedycji, mimo że już od lat mieli z nimi kontakt (Grzeškowiak 1958, s. 198–199; 1959, s. 97–99; Maciejewski 1962, s. 221). Rok później, w 1956 roku, Grzeškowiak jako praktykant czwartego roku archeologii brał udział w badaniach na półwyspie w Biskupinie, których kierownikiem był wówczas W. Szafrński⁷.

który opublikował wyniki swoich prac przeprowadzonych na tym interesującym stanowisku (Gardawski 1956).

⁶ Archiwum MAB, brak sygn. arch.

⁷ Archiwum MAB, sygn. arch. 228/4.

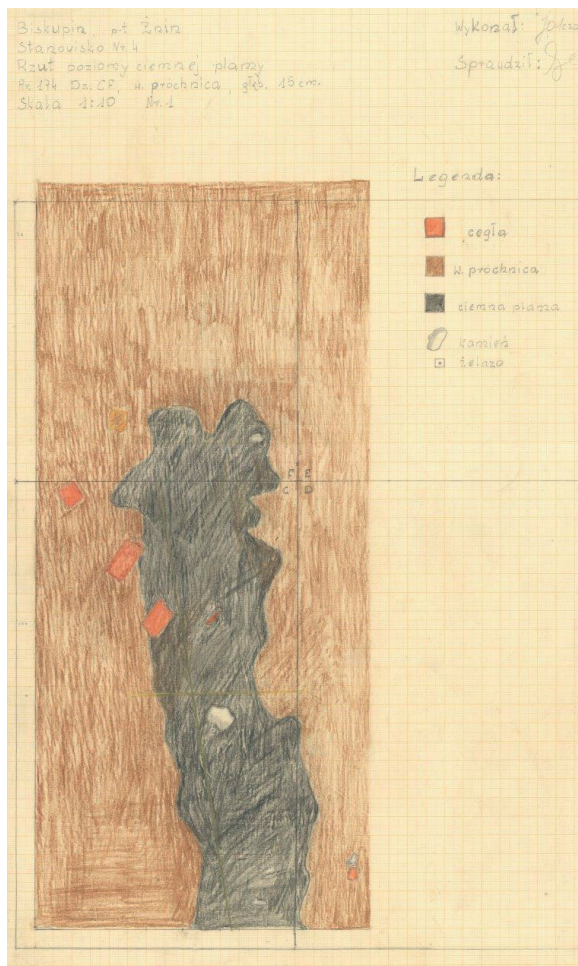

Ryc. 3. Biskupin, powiat żniński, stan. 2a. Dokumentacja rysunkowa wykonana przez J. Grześkowiaka (archiwum MAB)

Fig. 3. Biskupin, Żnin district, site 2a. Drawing documentation made by J. Grześkowiak (archives of the Archaeological Museum in Biskupin)

Po zakończeniu studiów w 1957 roku J. Grześkowiak związał się z Muzeum Ziemi Kujawskiej we Włocławku, a w 1959 roku z Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu (Olczak 2001, s. 200). W dalszym jego życiu naukowym Biskupin nie odgrywał już tak znaczącej roli, jednak ciągle miał w pamięci młodzięcze fascynacje tym miejscem, co znalazło wyraz m.in. w jednym z jego popularnonaukowych tekstów, w którym zapewne sentymentalnie podnosił ważność badań archeologicznych w Biskupinie oraz podkreślał, że biskupińskie wykopaliska, ze względu na swój rozmach, zyskały światową sławę (Grześkowiak 1965, s. 235)⁸.

⁸ Według informacji uzyskanej od Wiesława Zajączkowskiego Jan Grześkowiak w póź-

Ryc. 4. Biskupin, powiat żniński, stan. 4. Dokumentacja rysunkowa wykonana przez Jerzego Olczaka (archiwum MAB)

Fig. 4. Biskupin, Żnin district, site 4. Drawing documentation made by Jerzy Olczak (archives of the Archaeological Museum in Biskupin)

Jerzy Olczak (1929–2007) od 1979 roku do ostatnich chwil swego życia był pracownikiem naukowo-dydaktycznym toruńskiego Uniwersytetu. Jego zaangażowanie w badania biskupińskie przypadło jednak na okres studiów i zatrudnienia w Poznaniu. Już bowiem w 1952 roku brał udział w AOS-ach jako student-praktykant⁹. Z pobytu J. Olczaka w Biskupinie zachował się wykonany przez niego rysunek rzutu poziomego ciemnej plamy obiektowej

niejszych latach sporadycznie przyjeżdżał do Biskupina w odwiedziny do Walentego Sz wajcera. Wspominali wówczas wspólnie przeżyte chwile na wykopaliskach biskupińskich w latach 30. i 50.

⁹ Dziękuję za tę informację Danucie Piotrowskiej, pracownikowi Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie.

ze stanowiska nr 4 (ryc. 4). Po kilku latach, jednak na wczesnym etapie swojej pracy badawczej, w 1960 roku, powrócił do Biskupina i został tam zaangażowany do prac organizacyjnych podczas wspomnianych obozów szkoleniowych (AOS). Kierownictwo obozu we wspomnianym roku spoczywało w rękach Z. Rajewskiego, natomiast funkcję jednego z instruktorów pełnił Jerzy Olczak. W czasie tych wakacyjnych praktyk, jak pisał J. Olczak, studenci z różnych ośrodków akademickich, po trzecim roku nauki, odbywali ćwiczenia terenowe. Obóz miał bogaty i tematycznie zróżnicowany program obejmujący przede wszystkim metodykę badań wykopaliskowych, które wówczas prowadzono z udziałem rzeszy studentów pod okiem kilku instruktorów. Oprócz tego grup te uczestniczyły w wykładach wygłaszanych zarówno przez archeologów, jak i przedstawicieli dyscyplin współpracujących z archeologią. Przeprowadzano również pokazy z zakresu archeologii doświadczalnej, a także organizowano wycieczki terenowe (Olczak 1960, s. 363). Wspomniany obóz z 1960 roku jest ostatnim (po kilkuletniej przerwie w ich wcześniejszym, cyklicznym organizowaniu) udokumentowanym przedsięwzięciem tego rodzaju w Biskupinie.

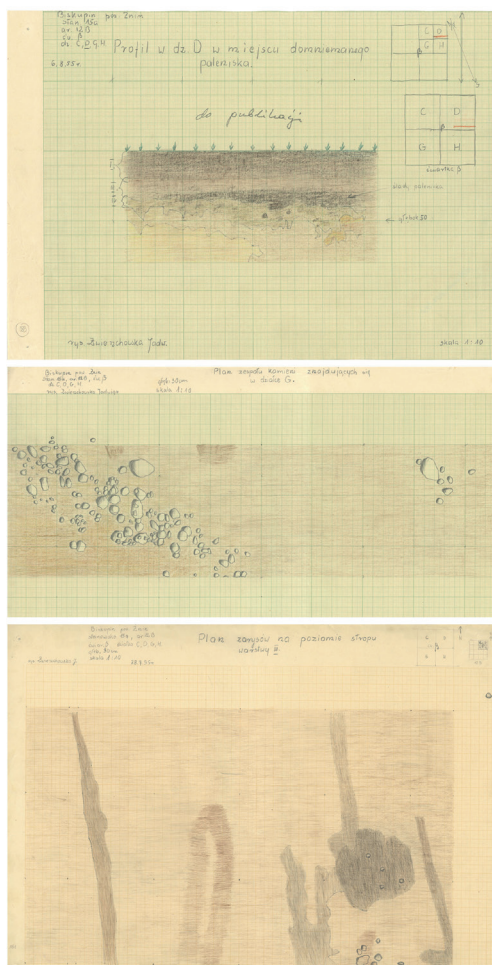
Wyniki badań, nad którymi J. Olczak sprawował opiekę instruktorską, opublikował wspólnie z Zofią Hilczerówną. W eksplorowanym wówczas wykopie na półwyspie odsłonięto fragment chaty o konstrukcji sumikowo-łatkowej oraz pozostałość budynku zbudowanego w technice zrębowej. Dodatkowo natrafiono na resztki czwartej ulicy poprzecznej (Hilczerówna, Olczak 1962, s. 102–103). Należy przy tym zaznaczyć, że nie wszystkie ekipy AOS-ów publikowały efekty swoich badań wykopaliskowych, toteż sprawozdanie, którego współautorem jest J. Olczak, trzeba oceniać jako trwałe i poznawczo znaczący wkład w poznanie biskupińskiego grodziska kultury łużyckiej.

Z generacją J. Olczaka można też łączyć rok młodszą Krystynę Przewoźną-Armon (1928–2013), z toruńskim Uniwersytetem związaną przez wiele lat, ale jej epizod biskupiński był ograniczony wyłącznie do udziału w AOS-ie we wrześniu 1951 roku. Jak jednak zaznaczają jej biografowie, to wtedy zrodziły się trwałe, wieloletnie przyjaźnie z zasłużonymi w późniejszych latach dla polskiej archeologii badaczami: Zofią Hilczer-Kurnatowską, Stanisławem Kurnatowskim, Ryszardem Wołągiewiczem czy Jerzym Okuliczem-Kozarynem (Bokiniec, Hoffmann 2022).

Jadwiga Chudziakowa studiowała archeologię w Poznaniu. Zaraz po ukończeniu studiów w 1958 roku trafiła do Torunia, najpierw do Działu Archeologii Muzeum Pomorskiego w Toruniu (obecnie Muzeum Okręgowe w Toruniu), a w 1965 roku zawodowo związała się z toruńskim Uniwersytetem

Mikołaja Kopernika, osiągając kolejne stopnie i tytuły naukowe. Problematyka kultury lużyckiej, w tym zagadnienia osadnictwa obronnego, była jej bliska właściwie od początku zatrudnienia w Muzeum, a także później, w trakcie pracy naukowej na Uniwersytecie (Chudziakowa 1974; 1992). Już w czasach poznańskich studiów uczestniczyła w AOS-ach zorganizowanych w Biskupinie. W trakcie turnusu studenckiego odbywającego się w 1955 roku brała udział jako praktykantka w badaniach stanowiska 15a. Instruktorami jej grupy byli Jerzy Gąssowski, Witold Bender i Franciszek Maciejewski. Wytyczony wówczas wykop, w którym pracowała, usytuowany był na kulminacji łagodnego pagórka. Eksploracja koncentrowała się na rozpoznaniu pozostałości osadnictwa wczesnośredniowiecznego (Gąssowski 1959, s. 101). Z tamtego

okresu zachowały się trzy rysunki wykonane przez J. Chudziakową, podpisane wówczas nazwiskiem J. Zwierzchowska. Jeden rysunek to plan zarysów obiektu kulturowego na poziomie stropu warstwy trzeciej, drugi to również plan, tym razem skupiska kamieni. Kolejny, trzeci rysunek to profil na działce D, w miejscu domniemanego paleniska. Sporządzona dokumentacja miała być w przyszłości wykorzystana w publikacji, na co wskazuje zamieszczona na niej stosowna adnotacja (ryc. 5).

Ryc. 5. Biskupin, powiat żniński, stan. 15a. Dokumentacja rysunkowa wykonana przez J. Zwierzchowską (archiwum MAB).

Fig. 5. Biskupin, Żnin district, site 15a. Drawing documentation made by J. Zwierzchowska (archives of the Archaeological Museum in Biskupin)

Jak wyżej wspomniano, J. Chudziakowa od początku swojej pracy zawodowej koncentrowała się na problematyce osadnictwa kultury łużyckiej. Od tych zainteresowań definitywnie odeszła na początku lat 90. minionego wieku na rzecz wcześniej podejmowanych zagadnień osadnictwa wczesnośredniowiecznego, a szczególnie wczesnohistorycznej architektury sakralnej. Warto jednak przypomnieć, że zainteresowania pradziejami epok metali wykryły się u tej badaczki zapewne w okresie jej poznańskich studiów. Tam napisała pracę magisterską pt. „Ceramika malowana kultury łużyckiej na terenie Wielkopolski”, której promotorem był prof. J. Kostrzewski, pod którego okiem niewątpliwie ukształtowały się badawcze podstawy warsztatu naukowego oraz zaciekawienie przełomem epok brązu i żelaza (Nowakowski 2003, s. 11–12). Swego rodzaju ukoronowaniem zainteresowań kulturą łużycką był jej doktorat obroniony na UMK w 1970 roku i opublikowany cztery lata później (Chudziakowa 1974). Badaczka w swoich pracach, szczególnie tych poświęconych prospekcji osady obronnej w Gzinie, pow. bydgoski, wielokrotnie odnosiła się do znalezisk ze wschodnich Pałuk, zwłaszcza do materiałów źródłowych z Biskupina (Chudziakowa 1974; 1975, s. 292; 1992).

Osiedle biskupińskie i związana z nim problematyka kultury łużyckiej znalazły się w sferze zainteresowań Jacka Gackowskiego. W pierwszych miesiącach zatrudnienia na toruńskim Uniwersytecie (kiedy był jeszcze studentem piątego roku archeologii) brał udział w krótkiej prospekcji terenowej, podczas której wydobyto z rejonu biskupińskiej bramy i przylegającego do niej falochronu kilka próbek drewna dębowego w celu ich wydatowania dendrochronologicznego. Prace realizowano w 1984 roku. Wykonano wówczas dokumentację rysunkową i fotograficzną rejonu badań i poszczególnych pali. W pracach uczestniczyli toruńscy badacze: archeolog Gerard Wilke i dendrochronolog Andrzej Zielski oraz pracownicy Muzeum w Biskupinie: Wiesław Zajączkowski i Wojciech Piotrowski (ryc. 6). Przygotowane próbki budulca trafiły do Laboratorium Dendrochronologicznego Kantonalnego Muzeum Archeologicznego w Neuchâtel w Szwajcarii (Wilke 1985, s. 13, przyp. 11)¹⁰. Wykonane analizy ostatecznie nie przyniosły oczekiwanych rezultatów (Ważny 2001, s. 50). Zagadnienia z zakresu problematyki osadnictwa grodowego kultury łużyckiej (w tym w odniesieniu do tzw. grodów

¹⁰ Informacje o tym wydarzeniu uzyskałem od Jacka Gackowskiego. Krótki opis wspomnianego pobierania próbek drewna oraz współpracy Muzeum w Biskupinie z UMK w Toruniu w zakresie badań dendrochronologicznych znajduje się w sprawozdaniu z działalności Oddziału PMA w Biskupinie (Sprawozdanie 1984).

Ryc. 6. Biskupin, powiat żniński, stan. 4. Wycinanie plastrów z pali dębowych (1984 r.). Od lewej (zwróceniu twarzą do fotografującego): Wojciech Piotrowski (MAB), Andrzej Zielski (IAiE UMK), Wiesław Zajączkowski (MAB), Gerard Wilke (IAiE UMK) (fot. J. Gackowski)

Fig. 6. Biskupin, Żnin district, site 4. Cutting slices from oak posts (1984). From the left (facing the photographer): Wojciech Piotrowski (Archaeological Museum in Biskupin), Andrzej Zielski (Institute of Archaeology and Ethnology of the Nicolaus Copernicus University), Wiesław Zajączkowski (Archaeological Museum in Biskupin), Gerard Wilke (Institute of Archaeology and Ethnology of the Nicolaus Copernicus University) (photo by J. Gackowski)

typu biskupińskiego) znajdują odzwierciedlenie w wielu miejscach publikacji J. Gackowskiego podsumowującej badania osadnictwa młodszej epoki brązu i wczesnej epoki żelaza na obszarze ziemi chełmińskiej (Gackowski 2012). Swego rodzaju powrót do Biskupina i problematyki pałuckich grodów nastąpił w czasie opracowywania znaleziska gromadnego z Brudzynia, pow. żniński, odkrytego na początku 2016 roku. Jacek Gackowski jest bowiem inicjatorem i współredaktorem wieloautorskiego, interdyscyplinarnego opracowania tego znaleziska (Gackowski, Dąbrowski 2020). Podczas przygotowywania publikacji wspomniany badacz inspirował i wspomagał pracowników Muzeum Archeologicznego w Biskupinie i inne osoby spoza tej placówki biorące udział w tych pracach, również autora niniejszego artykułu, celem możliwie wyczerpującego zaprezentowania depozytu. W przywoływanej publikacji J. Gackowski zwrócił uwagę na podobieństwo niektórych wyrobów metalowych (z brązu i żelaza) z tego skarbu do przedmiotów znalezionych na grodzisku kultury łużyckiej w Biskupinie. Na tej podstawie uznał, że depozyt

z Brudzynia i kontekst kulturowy jego obecności mogą przybliżyć nas do poznania genezy grodów typu biskupińskiego, wznoszonych na przełomie epok brązu i żelaza (Gackowski 2020, s. 185–193). Skarb z Brudzynia jest depozytem przechowywanym w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Biskupinie oraz stałym elementem oferty wystawienniczej tej placówki.

TORUŃSCY PRZYRODNICY W BISKUPINIE

Właściwie od początku międzywojennych badań terenowych w Biskupinie w skład zespołu badawczego wchodził przedstawiciel nauk przyrodniczych. Już bowiem od pierwszych sezonów wykopaliskowych J. Kostrzewski przykładał dużą wagę do tego rodzaju badań oraz interpretacji ich wyników (Grossman, Piotrowski 2014, s. 123–133). Od tamtego okresu minęło sporo czasu, zanim z inspiracji W. Zajączkowskiego, ówczesnego kierownika Muzeum w Biskupinie, Oddziału Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, oraz prof. Władysława Niewiarowskiego z Instytutu Geografii UMK w Toruniu przyrodnicy ponownie zagościli w Biskupinie i na większą skalę podjęli badania środowiskowe¹¹. Efektem tych działań jest wieloautorska publikacja prezentująca wyniki prospekcji przeprowadzonych przez geografów i botaników z toruńskiego Uniwersytetu (Niewiarowski 1995, s. 7–8). W prace terenowe i gabinetowe, mające na celu rozpoznanie zagadnień paleośrodowiskowych, byli wówczas zaangażowani, oprócz W. Niewiarowskiego, także Bożena, Andrzej i Agnieszka M. Noryśkiewiczowie, Mieczysław Sinkiewicz i Tomasz Jaworski. Jednym z wielu ważnych dla archeologów opracowań znajdujących się w przywołanej pracy jest artykuł wspomnianej wyżej A.M. Noryśkiewicz (od 2001 roku jest pracownikiem naukowo-dydaktycznym w Instytucie Archeologii UMK), którego problematyka dotyczy historii rozwoju torfowiska zlokalizowanego na południe od Jeziora Biskupińskiego. Wyniki jej analiz potwierdziły, że w czasie funkcjonowania osady obronnej kultury łużyckiej było ono także torfowiskiem (Niewiarowski, Noryśkiewicz A.M. 1995, s. 240–243; Noryśkiewicz B. 2005, s. 165)¹². Warto zwrócić uwagę na fakt, że współpraca

¹¹ Za te informacje dziękuję Wiesławowi Zajączkowskiemu, byłemu Dyrektorowi Muzeum Archeologicznego w Biskupinie i współinicjatorowi toruńsko-biskupińskich badań przyrodniczych.

¹² Swego czasu podczas wiosennych roztopów w miejscu istniejącego torfowiska groma-

A.M. Noryśkiewicz z archeologami, której owocem jest wiele cennych publikacji naukowych, rozpoczęła się właśnie w Biskupinie.

Wyżej była już mowa o próbie podjęcia na początku lat 80. minionego wieku badań dendrochronologicznych drewna biskupińskiego. Obecnie dysponujemy wynikami podobnych ekspertyz podjętych w ostatniej dekadzie tego samego stulecia i kontynuowanych po 2000 roku przez Tomasza Ważnego. Stosunkowo zaskakujące, przynajmniej dla niektórych archeologów, rezultaty w zakresie datowania budulca osiedla ludności kultury łużyckiej w Biskupinie zostały przez niego uzyskane w końcowym etapie tych badań, już podczas jego zatrudnienia na toruńskim Uniwersytecie. Ostatnia, często cytowana publikacja podsumowująca sygnalizowane wyniki pochodzi z tego okresu (Ważny 2009).

BADANIA PODWODNE Z UDZIAŁEM BADACZY TORUŃSKIEGO UNIWERSYTETU

Penetracje podwodne Jeziora Biskupińskiego, przeprowadzane przez nurków klasycznych w najbliższym otoczeniu półwyspu, na którym znajdują się reliktosady obronnej ludności kultury łużyckiej, rozpoczęły się już w pierwszych sezonach wykopaliskowych. W okresie powojennym Jezioro Biskupińskie również było penetrowane, tym razem przez pletwonurków. Były to jednak okazjonalne prospekcje. Prowadzenie badań podwodnych w Jeziorze Biskupińskim jest niezwykle trudne, ponieważ akwen ten charakteryzuje się słabą widocznością, a na jego dnie zalega gruba warstwa osadów dennych (Piotrowski 2005, s. 197–198). Niemniej jednak takie kroki badawcze podjęto we wrześniu 2006 roku. Wówczas archeolodzy z Instytutu Archeologii UMK w Toruniu, w ramach programu *Podwodne dziedzictwo archeologiczne Polski*, rozpoczęły penetrację akwenu w strefie obrzeży półwyspu biskupińskiego. Przeprowadzone prace nie przyniosły spodziewanego efektu, tj. nie potwierdzono obecności wzmiankowanych w literaturze przedmiotu konstrukcji drewnianych (Chudziak, Błędowski, Kaźmierczak, Niegowski 2006; Chudziak, Kaźmierczak, Niegowski 2011, s. 8).

działa się woda. Rejon ten przez dawniejszych badaczy biskupińskiego osiedla oraz pracowników Muzeum był nazywany „halsztackim jeziorkiem”. Badania A.M. Noryśkiewicz udowodniły, że miejsce to w początkach epoki żelaza nie miało charakteru otwartego zbiornika wodnego, lecz było wówczas torfowiskiem.

BISKUPIŃSKIE SPOTKANIA KONFERENCYJNE
Z UDZIAŁEM BADACZY
TORUŃSKIEGO UNIWERSYTETU

Muzeum Archeologiczne w Biskupinie przy współdziale Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Toruniu oraz Instytutu Archeologii UMK w Toruniu od wielu lat organizuje konferencje, na których archeolodzy przedstawiają wyniki swoich badań wykopaliskowych prowadzonych na terenie województwa kujawsko-pomorskiego¹³. Pracownicy naukowcy i doktoranci z toruńskiego ośrodka akademickiego uczestniczący w obradach stanowili największe grono referentów. Prezentowali wyniki prospekcji realizowanych w ramach projektów badawczych, wyprzedzających prac ratowniczych i interwencji¹⁴.

¹³ Od 2000 roku Muzeum Archeologiczne w Biskupinie organizuje takie środowiskowe spotkania. Początkowo przy współdziale Służby Ochrony Zabytków Województwa Kujawsko-Pomorskiego, następnie, od 2003 roku, konferencje przygotowywano wspólnie z Wojewódzkim Oddziałem Służby Ochrony Zabytków w Toruniu. Od konferencji w 2007 roku współorganizatorem jest już Wojewódzki Konserwator Zabytków w Toruniu, trzecim współorganizatorem zaś – Instytut Archeologii UMK w Toruniu.

¹⁴ Personalalia uczestników umieszczone w poniższym wykazie zostały podane zgodnie z kolejnością wygłaszanych referatów. Zestawienie sporządzono na podstawie niepublikowanych abstraktów wystąpień, które zostały przygotowane na potrzeby kolejnych konferencyjnych spotkań (w latach 2000–2015). Rok 2000: Badania archeologiczne na terenie obecnego województwa kujawsko-pomorskiego w latach 1997–1999. Referowali: W. Chudziak, J. Gackowski, A. Koperkiewicz, J. Bojarski, M. Weinkauff, A. Janowski, W. Miłek, M. Wiewióra. Rok 2003: Badania archeologiczne w województwie kujawsko-pomorskim w latach 2000–2002. Referowali: J. Gackowski, A. Koperkiewicz, M. Weinkauff, A. Janowski, P. Błędowski, J. Bojarski, K. Sulkowska-Tuszyńska, A. Drozd. Rok 2007: III Konferencja prawodawcza. Badania archeologiczne w województwie kujawsko-pomorskim w latach 2003–2006. Referowali: W. Chudziak, R. Kaźmierczak, J. Niegowski, K. Cyrek, K. Adamczak, J. Gackowski, K. Kurzyk, A. Rembisz, A. Drozd, A. Janowski, D. Poliński, P. Błędowski, M. Weinkauff, A. Chęć, K. Sulkowska-Tuszyńska, T. Górzyński. Rok 2009: IV Konferencja Sprawozdawcza. Badania archeologiczne w województwie kujawsko-pomorskim w latach 2007–2008. Referowali: T. Górzyński, G. Osipowicz, M. Wałaszewska, J. Gackowski, K. Kurzyk, D. Werra, M. Olszta-Bloch, J. Bojarski, W. Chudziak, S. Kalinowski, P. Błędowski, M. Weinkauff, M. Wiewióra, A. Drozd, A. Janowski, D. Poliński, A. Chęć, A. Górzyńska, W. Miłek, K. Sulkowska-Tuszyńska, M. Grupa, R. Kaźmierczak, J. Niegowski. Rok 2011: V Konferencja Sprawozdawcza. Badania archeologiczne w województwie kujawsko-pomorskim w latach 2009–2010. Referowali: W. Chudziak, T. Górzyński, G. Osipowicz, J. Gackowski, M. Olszta-Bloch, J. Bojarski, R. Kaźmierczak, M. Weinkauff, B. Kowalewska, K. Rybka, P. Błędowski, A. Drozd, A. Janowski, D. Poliński, M. Wiewióra, T. Górzyński, A. Chęć. Rok 2013: VI Konferencja Sprawozdawcza. Badania archeologiczne w województwie kujawsko-pomorskim w latach 2011–2012. Referowali: W. Chudziak, G. Osipowicz, J. Gackowski, R. Kaźmierczak, B. Kowalewska, M. Weinkauff, J. Bojarski, D. Makowiecki, J. Abramów, P. Błędowski, K. Sulkowska-Tuszyńska, M. Wiewióra, A. Momot, B. Wasik. Rok 2015: VII Konferencja Spra-

Kontakty z Biskupinem badaczy toruńskich (swoimi początkami sięgające okresu międzywojennego), którzy swoje losy związali z Uniwersytetem Mikołaja Kopernika, miały różny charakter – od szeregowego, jednorazowego uczestnictwa w wykopaliskach (np. w czasie AOS-ów, obowiązkowych dla studentów archeologii), poprzez bardziej trwałe, czasami kilkuletnie zaangażowanie w kierowanie wykopaliskami czy prace eksperymentalne, po wieloletnie zainteresowanie problematyką osadnictwa biskupińskiego. Fenomen Biskupina był też inspirujący dla grona akademickich przyrodników: geomorfologów, botaników czy dendrochronologów. Różny zakres angażowania się archeologów i osób wspierających swoją wiedzą badania biskupińskie znajdował odzwierciedlenie w trakcie wielu krajowych i międzynarodowych spotkań konferencyjnych i w przygotowywanych opracowaniach, niestety nie zawsze publikowanych. W 2000 roku Muzeum Archeologiczne w Biskupinie stało się również miejscem regionalnych, cyklicznych konferencji sprawozdawczych dla obszaru województwa kujawsko-pomorskiego, w których licznie uczestniczyli badacze z Torunia, wygłaszając referaty i komunikaty z realizowanych badań. Biskupińskie Muzeum stało się także ważnym ośrodkiem popularyzacji archeologii. W trakcie cyklicznych festynów przyciągających rzesze turystów oraz grupy rekonstruktorów i odtwórców tzw. żywej archeologii swój aktywny udział zaznacza również Studenckie Koło Archeologii Epok Brązu i Żelaza, istniejące przy Instytucie Archeologii UMK. Dotychczas w działania o charakterze popularyzatorskim włączali się też niektórzy pracownicy i doktoranci tej jednostki: J. Gackowski, Kamil Adamczak i Łukasz Kowalski. Członkiem Rady Muzeum jest prof. Wojciech Chudziak, Dyrektor Instytutu Archeologii UMK. Warto na koniec zaznaczyć, że wspólne przedsięwzięcia badawcze, publikacyjne i popularyzatorskie są realizowane w ramach wypracowanego w 2016 roku i ostatecznie podpisanego na początku kolejnego roku porozumienia między Muzeum Archeologicznym w Biskupinie i Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu¹⁵.

wozdawcza. Badania archeologiczne w województwie kujawsko-pomorskim w latach 2013–2014. Referowali: W. Chudziak, M. Sosnowski, T. Górzyński, G. Osipowicz, J. Kuriga, K. Adamczak, S. Kukawka, Ł. Kowalski, J. Bojarski, M. Weinkauf, P. Błędowski, R. Kaźmierczak, A. Momot, B. Wasik, K. Sulkowska-Tuszyńska.

¹⁵ „Porozumienie w sprawie wzajemnej współpracy między Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu a Muzeum Archeologicznym w Biskupinie” podpisane w dniu 30 marca 2017 roku przez Prorektora UMK ds. Badań Naukowych prof. dr. hab. Jacka Kubicę i Dyrektora Muzeum Archeologicznego w Biskupinie W. Zajączkowskiego (dokument w archiwum Instytutu Archeologii UMK i archiwum Muzeum Archeologicznego w Biskupinie). Na koniec warto wspomnieć, że w Muzeum Archeologicznym w Biskupinie znaleźli zatrudnienie absolwenci Instytutu

Bibliografia

Wykaz skrótów

- Badacze Biskupina – Badacze Biskupina*, red. A. Grossman, W. Piotrowski, Biskupin 2005.
- SA – Sprawozdania Archeologiczne, Warszawa.
- Trzy Jubileusze – 80, 70, 40 – Trzy Jubileusze Archeologii Akademickiej w Toruniu*, red. W. Chudziak, J. Gackowski, D. Makowiecki, Toruń 2022.
- WA – Wiadomości Archeologiczne, Warszawa.
- ZOW – Z Otchłani Wieków, Poznań.

Literatura

- Balcer B., 2005, *Badacze Biskupina po II wojnie światowej – do lat 60.*, [w:] *Badacze Biskupina*, s. 101–124.
- Bokinić A., Hoffmann M.J., 2022, *Krystyna Maria Przewoźna-Armon (1928–2013) – archeolog, nauczyciel akademicki, prawy człowiek*, [w:] *Trzy Jubileusze*, s. 169–177.
- Chudziak W., Błędowski P., Kaźmierczak R., Niegowski J., 2006, Ewidencja stanowisk podwodnych metodą AZP, [w:] *Badania archeologiczne w województwie kujawsko-pomorskim w latach 2003–2006*, III Konferencja Sprawozdawcza, Biskupin 9–11 maja 2007, maszynopis w archiwum Instytutu Archeologii UMK i w archiwum Muzeum Archeologicznego w Biskupinie, Toruń–Biskupin.
- Chudziak W., Kaźmierczak R., Niegowski J., 2011, *Podwodne dziedzictwo archeologiczne Polski. Katalog stanowisk (badania 2006–2009)*, Toruń.
- Chudziakowa J., 1974, *Kultura łużycka na terenie międzyrzecza Wisły, Drwęcy i Osy*, Warszawa–Poznań.
- Chudziakowa J., 1975, *Ślady kanibalizmu na grodzisku kultury łużyckiej w Gzinie, pow. Chełmno*, WA, t. 40, s. 291–297.
- Chudziakowa J., 1992, *Grodzisko kultury łużyckiej w Gzinie*, Toruń.
- Falicki J., 1949, *Izdebno – bliźniak Biskupina*, ZOW, R. 18, z. 11–12, s. 188–192.
- Gackowski J., 2012, *Przestrzeń osadnicza Pojezierza Chełmińskiego i przyległych dolin Wisły, Drwęcy i Osy w młodszej epoce brązu i na początku epoki żelaza*, Toruń.

Archeologii UMK w Toruniu. Piszący te słowa pracuje w MAB od 2009 roku. Dr Henryk P. Dąbrowski podjął pracę w Biskupinie w 2014 roku, a na początku 2018 roku objął stanowisko dyrektora tejże instytucji. Łukasz Gackowski i Albin Sokół pracują w Muzeum od 2018 roku. Dr Magdalena Olszta-Bloch pracowała w Biskupinie w latach 2018–2019. W lipcu 2021 roku szereg archeologów biskupińskich zasilili dr Magdalena Przymorska-Sztuczka (informacje uzyskane od Agnieszki Wyrwas, głównej specjalistki do spraw pracowniczych w Muzeum Archeologicznym w Biskupinie).

- Gackowski J., 2020, *Znalezisko z Brudzyńnia w kontekście wybranych zagadnień z zakresu problematyki biskupińskiej. The Brudzyń find in the context of problematic aspects of Biskupin*, [w:] *Znalezisko gromadne przedmiotów metalowych kultury łużyckiej w Brudzyńniu, pow. żniński. The collective find of metal artefacts of the Lusatian Culture from Brudzyń, Żnin County*, VI Sprawozdanie Archeologiczne, Archeologia epok brązu i żelaza. Studia i materiały, t. 3, red. J. Gackowski, H.P. Dąbrowski, Biskupin–Toruń, s. 185–193.
- Gackowski J., 2022, *Archeolodzy Instytutu Bałtyckiego w „toruńskim” okresie jego istnienia*, [w:] *Trzy Jubileusze*, s. 35–79.
- Gackowski J., Dąbrowski H.P., 2020, *Skarb z Wybranowa czy znalezisko gromadne z Brudzyńnia – okoliczności odkrycia i możliwości interpretacyjne*, [w:] *Znalezisko gromadne przedmiotów metalowych kultury łużyckiej w Brudzyńniu, pow. żniński. The collective find of metal artefacts of the Lusatian Culture from Brudzyń, Żnin County*, VI Sprawozdanie Archeologiczne, Archeologia epok brązu i żelaza. Studia i materiały, t. 3, red. J. Gackowski, H.P. Dąbrowski, Biskupin–Toruń, s. 7–15.
- Gardawski A., 1956, *Wyniki badań w 1954 r. nad osadnictwem kultury iwieńskiej w Biskupinie*, SA, t. 2, s. 34–38.
- Gąsowski J., 1959, *Wyniki badań archeologicznych na stanowisku 15a w Biskupinie, pow. Żnin w r. 1955*, SA, t. 5, s. 101–104.
- Grochowina S., 2022, *Geneza i powstanie Instytutu Bałtyckiego oraz miejsce archeologii w jego funkcjonowaniu (1925–1939)*, [w:] *Trzy Jubileusze*, s. 21–34.
- Grossman A., 2005, *Dokumentaliści Biskupina (z biskupińskich kronik)*, [w:] *Badacze Biskupina*, s. 223–288.
- Grossman A., Piotrowski W., 2005, *Od Redakcji*, [w:] *Badacze Biskupina*, s. 11.
- Grossman A., Piotrowski W., 2014, *Józef Kostrzewski a badania interdyscyplinarne w przedwojennym Biskupinie*, *Fontes Archaeologici Posnanienses*, t. 50/1, s. 123–135.
- Grzeškowiak J., 1958, *Biskupin, pow. Żnin*, ZOW, R. 24, z. 3, s. 198–199.
- Grzeškowiak J., 1959, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych na osadzie z okresu rzymskiego w Biskupinie na Stanowisku 10*, SA, t. 5, s. 97–99.
- Grzeškowiak J., 1965, *Więcej troski o dobra kultury. Alarm z woj. bydgoskiego*, ZOW, R. 31, z. 3, s. 235–239.
- Hilcerówna Z., Olczak J., 1962, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych, prowadzonych na stanowisku 4 w Biskupinie, pow. Żnin, w 1960 roku*, SA, t. 14, s. 102–106.
- Hołubowicz W., 1947a, *Z dziejów garncarstwa na ziemiach polskich*, ZOW, R. 16, z. 1–2, s. 1–19.
- Hołubowicz W., 1947b, *Z badań nad ceramiką kultury „łużyckiej”*, ZOW, R. 16, z. 11–12, s. 153–159.
- Hołubowicz W., 1947c, *Nowe odkrycia prehistoryczne, województwo poznańskie*, ZOW, R. 16, z. 11–12, s. 168.

- Hołubowicz W., 1948, *Studia nad metodami badań warstw kulturowych w prehistorii polskiej*, Toruń.
- Hołubowicz W., 1950, *Garncarstwo wiejskie zachodnich terenów Białorusi*, Toruń.
- Jakimowicz R., 1939, *Józef Kostrzewski. Życiorys Jubilata*, WA, t. 16, s. 1–8.
- Jakimowicz R., 1948, *Znaczenie rezerwatów archeologicznych w nauczaniu prehistorii*, Życie Szkoły, R. 3, nr 2–3, s. 78–80.
- Jaskanis J., 1991, *Słowo wstępne*, [w:] *Prehistoryczny gród w Biskupinie. Problematyka osiedli obronnych na początku epoki żelaza*, red. J. Jaskanis, Warszawa, s. 7–18.
- Kostrzewski J., 1936, *Osada bagienna w Biskupinie, w pow. żnińskim. Tymczasowe sprawozdanie z prac wykopaliskowych Instytutu Prehistorycznego U.P. w latach 1934 i 1935*, Poznań.
- Kronika*, 1947, *Kronika. Z życia prehistorycznego w Toruniu*, ZOW, R. 16, z. 1–2, s. 27.
- Maciejewski F., 1962, *Materiały starożytne z powiatu żnińskiego*, Materiały Starożytne, t. 8, s. 217–326.
- Małecka-Kukawka J., 2022, *Od Zakładu Prehistorii do Instytutu Archeologii. Zarys przemian organizacyjnych toruńskiej archeologii akademickiej w okresie powojennym*, [w:] *Trzy Jubileusze*, s. 81–102.
- Małecka-Kukawka J., Wawrzykowska B., 2010, *Z dziejów toruńskiej archeologii*, Fontes Archaeologici Posnanienses, t. 46, s. 279–294.
- Niewiarowski W., 1995, *Przedmowa*, [w:] *Zarys zmian środowiska geograficznego okolic Biskupina pod wpływem czynników naturalnych i antropogenicznych w późnym glacie i holocenie. Outline of changes of the geographical environment in the Biskupin surroundings under influence of natural and anthropogenic factors during the Lateglacial and Holocene*, red. W. Niewiarowski, Toruń, s. 7–8.
- Niewiarowski W., Noryśkiewicz A., 1995, *Zarys rozwoju torfowiska biskupińskiego*, [w:] *Zarys zmian środowiska geograficznego okolic Biskupina pod wpływem czynników naturalnych i antropogenicznych w późnym glacie i holocenie. Outline of changes of the geographical environment in the Biskupin surroundings under influence of natural and anthropogenic factors during the Lateglacial and Holocene*, red. W. Niewiarowski, Toruń, s. 235–245.
- Noryśkiewicz B., 2005, *Badania biologiczne w Biskupinie*, [w:] *Badacze Biskupina*, s. 159–169.
- Nowakowski A., 2003, *Profesor Jadwiga Chudziakowa*, Archaeologia Historica Polona, t. 13, s. 11–17.
- Olczak J., 1960, *Archeologiczny obóz szkoleniowy w Biskupinie w 1960 r.*, ZOW, R. 26, z. 4, s. 363.
- Olczak J., 2001, *Dr Jan Grześkowiak (27 XII 1934–13 X 1999)*, Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia, t. 28, s. 200–201.
- Piotrowska D., 2008, *Prolegomena do archeologii Biskupina*, t. 1: *Bibliografia archeologiczna Biskupina 1933–1983*, Warszawa.

- Piotrowski W., 2005, *Współpraca w Biskupinie z przedstawicielami nauk technicznych i niektórych przyrodniczych*, [w:] *Badacze Biskupina*, s. 181–221.
- Przeżoźna-Armon K., 1987, *Kazimierz Żurowski (1909–1987)*, *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia*, t. 12, *Archeologia szkła* 2, s. 153–159.
- Rajewski Z., 1938, *Sprawozdanie z organizacji badań w latach 1936 i 1937*, [w:] *Gród prasłowiański w Biskupinie w powiecie żnińskim. Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w latach 1936 i 1937 z uwzględnieniem wyników z lat 1934–1935*, red. J. Kostrzewski, Poznań, s. 1–14.
- Rajewski Z., 1950, *Sprawozdanie z organizacji prac w Biskupinie w pow. żnińskim w latach 1938–39 i 1946–48*, [w:] *III sprawozdanie z prac wykopaliskowych w grodzie kultury łużyckiej w Biskupinie w powiecie żnińskim za lata 1938–1939 i 1946–1948*, red. J. Kostrzewski, Poznań, s. 1–11.
- Rajewski Z., 1952a, *Archeologiczny Obóz Szkoleniowy w Biskupinie*, ZOW, R. 21, z. 4, s. 141–146.
- Rajewski Z., 1952b, *Wykaz wykładów i ćwiczeń Archeologicznego Obozu Szkoleniowego w Biskupinie*, ZOW, R. 21, z. 5, s. 172–173.
- Rajewski Z., 1952c, *Techniki garncarskie na taśmie filmowej i na wystawie*, ZOW, R. 21, z. 6, s. 200–201.
- Rajewski Z., 1952d, *Drugi Archeologiczny Obóz Szkoleniowy w Biskupinie*, ZOW, R. 21, z. 6, s. 200.
- Rajewski Z., 1955, *Archeologiczne Obozy Szkoleniowe w Biskupinie*, WA, t. 22, s. 109–110.
- Rajewski Z., 1956, *Archeologiczny Obóz Szkoleniowy w Biskupinie w 1955 r.*, WA, t. 23, s. 293–294.
- Rajewski Z., 1957a, *Metoda doświadczalna w badaniach archeologicznych*, ZOW, R. 23, z. 1, s. 5–13.
- Rajewski Z., 1957b, *Archeologiczny Obóz Szkoleniowy w Biskupinie w 1956 r.*, WA, t. 24, s. 163.
- Rajewski Z., 1962, *Międzyuczelniany Archeologiczny Obóz Szkoleniowy w Biskupinie w r. 1960*, WA, t. 28, s. 298–299.
- Romanowska-Grabowska O., 1991, *Gród halsztacki w Izdebnie, gm. Rogowo*, [w:] *Prahistoryczny gród w Biskupinie. Problematyka osiedli obronnych na początku epoki żelaza*, red. J. Jaskanis, Warszawa, s. 217–224.
- Sprawozdanie, 1984, *Sprawozdanie z działalności Oddziału PMA w Biskupinie za rok 1984*, archiwum MAB, sygn. arch. 5/1, Biskupin.
- Szafrąński W., 1950, *Wyniki prac wykopaliskowych na stanowisku nr 6 w Biskupinie, pow. Żnin*, *Sprawozdania PMA*, t. 3, s. 123–144.
- Trapszyc A., 2022, *Jan Grzeńkowiak (1934–1999) – toruński archeolog z pałuckim rodowodem. Biografia interpretatywna*, [w:] *Trzy Jubileusze*, s. 187–198.
- Właszewska M., 2017, *Włodzimierz Hołubowicz (1908–1962) w „okresie toruńskim”*

- (1946–1950) – osiągnięcia naukowe i kontrowersje archeologiczne pierwszych lat powojennych, maszynopis rozprawy doktorskiej w archiwum Instytutu Archeologii UMK, Toruń.
- Wawrzykowska B., 2002, *Zarys historii muzealnych zbiorów archeologicznych w Toruniu*, [w:] *Archeologia toruńska. Historia i teraźniejszość*, red. B. Wawrzykowska, Toruń, s. 31–56.
- Ważny T., 2001, *Dendrochronologia obiektów zabytkowych w Polsce*, Gdańsk.
- Ważny T., 2009, *Dendrochronologia drewna biskupińskiego, czyli co drzewa zapisały w przyrostach rocznych*, [w:] *Stan i perspektywy zachowania drewna biskupińskiego*, Biskupińskie Prace Archeologiczne, nr 7, red. L. Babiński, Biskupin, s. 63–74.
- Wilke G., 1985, *Most wczesnośredniowieczny z Bobęcina koło Miastka. Wstępne wyniki archeologicznych badań podwodnych i analiz dendrochronologicznych jego reliktyw*, Acta Universitatis Nicolai Copernici. Archeologia, t. 11, Archeologia podwodna 2, s. 3–26.
- Woźny J., 2017, *Idea grodów „typu biskupińskiego” wczoraj i dziś*, [w:] *Archeologia i społeczeństwo. Wędrowki śladami wzajemnych relacji*, red. J. Woźny, Bydgoszcz, s. 101–107.
- Żurowski K., 1953, *Uwagi na temat obróbki rogu w okresie wczesnośredniowiecznym*, Przegląd Archeologiczny, t. 9, z. 2–3, s. 395–402.

TORUŃ ARCHAEOLOGISTS
AND ACADEMIC NATURALISTS IN THE RESEARCH OF BISKUPIN
(IN THE YEARS 1946–2016)

Keywords: Biskupin, Biskupin researchers, academics, Nicolaus Copernicus University in Toruń.

Summary

Excavation research carried out in Biskupin, Żnin district, is commonly known to almost every Polish archaeologist. The most important discovery in its area is the remains of a defensive settlement of the Lusatian culture population from the early Iron Age. Currently, in Biskupin there is the Archaeological Museum with wooden reconstructions of buildings from the Neolithic period, the turn of the Bronze Age and the Iron Age as well as the early Middle Ages. The most famous Polish archaeologist, Józef Kostrzewski, is the scientific discoverer of Biskupin. Over the years, through Biskupin went many researchers whose fates were associated with the Toruń research centre: Jacek Delekta, Roman Jakimowicz, Kazimierz Żurowski, Włodzimierz Hołubowicz, Jan Grześkowiak, Krystyna Przewoźna-Armon, Jerzy Olczak, Jadwiga Chudziakowa, Jacek Gackowski. The contacts of Toruń

scientists with Biskupin were associated with participation in archaeological research as trainees, but also as instructors. They conducted demonstrations as part of experimental archaeology and participated in the popularisation of living archaeology. They participated in many conferences organised in Biskupin. They took part in nature and underwater research. In their scientific work they also referred to the Biskupin discoveries.

